

HERGER Csabáné

habilitált egyetemi docens

PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2018.02.02.01

A házasság és a család védelme a modern magyar magánjogban

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. december 10.)

1. A tudományos ülés tematikája

A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport 2018. december 10-i angol nyelvű tudományos ülésének hét előadója arra vállalkozott, hogy családjogi tárgyú illetve interdiszciplináris, részben családjogi kutatásaikat egy gondolati láncra fűzzék fel. Előadásaik között az összekötő elem a házasság és a család védelmének elvében fedezhető fel, amely a felvilágosult észjog uralma alatt, a 18-19. század fordulóján elvégzett családjogi reformok ellenhatásaként, a posztnapóleoni korszak jogalkotásában újjászületett Európában, de intenzitását és érvényesülésének eszközeit tekintve igen változatos képet mutatott illetve mutat az elmúlt mintegy kétszáz évben.

A házasságból született kiskorú gyermekek tartása – jogi kultúrától függetlenül – szülői kötelezettségként volt és van jelen minden szervezett társadalomban. A kérdés sokkal inkább úgy tehető fel, hogy ki kötelezett erre elsősorban illetve szubszidiáriusan, mi a tartás tényleges tartalma, hogyan kell azt szolgáltatni és melyek a határai ennek a kötelezettségnek. *Krausz Bernadett* ezekre a kérdésekre az 1938 és 1945 közötti évek hazai jogát vizsgálva kereste a választ. Előadásában („*The Support of Under Age Children During Wedlock and after the Termination of Marriage between 1938 and 1945 in Hungary*”) a bírói joggyakorlat feltárására irányuló levéltári kutatási eredményeit ismertette, ami a korszakban még kodifikálatlan magyar magánjog miatt a jogfejlesztés elsődleges eszköze volt. *Császár Kinga* a magyar nőmozgalom törekvései tükrében a gyermek- és nőkereskedelem elleni intézkedéseket mutatta be a huszadik század első felének Magyarországon („*Efforts of the Hungarian Women's Movements to Reduce Woman and Child Trade at the Beginning of the 20th Century*”), míg *Herke-Fábos Barbara Katalin* a megelőző pártfogás intézményének hatékonyságát a jogtörténeti előzményekre és azok hatékonyságára tekintettel vizsgálta („*Effectiveness of Preventive Patronage in the Light of the Opinion of Law Enforcement Agencies of Baranya County*”). A gyermek- és ifjúságvédelem témaköréhez csatlakozott *Korinek Beáta Zsófia* előadása is, melyben családon belüli erőszak megjelenésének okaival valamint a kiskorú áldozatok sérüléseinek kezelési módjaival foglalkozott („*Domestic Violence in Hungary. A Brief Report on Intervention, Past and Present*”). *Niklai Patrícia Dominika* szülői felügyeleti jog egy elemét, az iskolaválasztás szabadságát járta körül a 20. század első évtizedeire koncentrálva („*Choosing of School as a Supervisory Right of the Parents at the Beginning of the 20th Century*”). Míg az utóbbi négy előadás a családjog közjogi (büntetőjogi illetve alkotmányjogi) beágyazottságára és kapcsolódási pontjaira hívta fel a figyelmet, addig *Nguyễn Thị Mỹ Linh* a történeti jogösszehasonlítás fontosságára mutatott rá („*The Development of Matrimonial Property Law*”).

in Vietnam”). A vietnámi házassági vagyoni jog formálódását a magyar jogfejlődés fényében mutatta be, ami elsősorban azért volt lehetséges és ésszerű, mert 1947 illetve 1948 után Vietnám és hazánk is a szovjet blokk országai közé tartozott, azaz a családjog rendező elvei ideológiai meghatározottságúak voltak, illetve részben ma is kimutathatók ilyen gyökerek.

Azt, hogy a fenti kutatási témákat összekötő lánc, a házasság és a család védelmének elve a polgári modernizáció korától kezdődően milyen intenzitással és mely eszközök igénybe vételével jelent meg a hazai jogban, e tanulmány szerzője tekintette át a tudományos ülés bevezető előadásában („*Protection of Family and Marriage in Modern Hungarian Private Law*”) az első magyar szekularizált házassági törvény (1894. évi XXXI. tc = Ht.) és az első magyar magánjogi részkodeifikáció (1952. évi IV. tv. = Csjt.) közötti időszak példáján.

2. A házasság és a család védelmének elve az európai jogi kultúrában

A házasság és a család intézményének védelme tekintetében a polgári modernizáció korától kezdve világos hullámmozgás rajzolódott ki az európai jogi kultúrában.¹ Egyrészt a 18. század végén a felvilágosult észjogra hivatkozva valamint a tradicionális erkölcs és az egyházjog elvei elleni lázadás jegyében liberalizálták a családjogi normák jelentős hányadát, majd az 1815 utáni évtizedekben, a posztnapóleoni korszakban konzervatív fordulat, részleges visszarendeződés következett azzal, hogy hangsúlyozták a házasság és a család intézményének jelentőségét és az állam felelősségét ezek védelme tekintetében.² A jogi védelem többszintűvé vált: alkotmányos dokumentumok tartalmazták magát az elvet és a büntetőjogi védelmet biztosították.³ A két világháború közötti évtizedekben a nyugati világ és Európa keleti fele a családjog meghatározó elveit tekintve eltávolodott egymástól. Míg nyugaton a házasságok felbontásának egyre növekvő számára hivatkozva további ellenreformot követelt a konzervatív (elsősorban katolikus) jogtudósok túlnyomó része,⁴ addig Keleten a Romanov-dinasztia bukása után a radikális baloldali feminista mozgalom követelése szerint formálták meg a szovjet típusú családjog intézményeit, a hangsúlyt a nemi jogegyenlőség formális biztosítására és a gyermekek nevelése illetve védelme tekintetében az állami szerepvállalásra helyezve.⁵

Másrészt a hullámmozgás abban is megjelent, hogy a II. világháború alatti évek családjogi jogalkotásában az úgynevezett fajvédelmi célzat részben (a házasság érvényességének megtámadása tekintetében) felülírta a család és a házasság védelmének elvét a náci Németországot követve számos országban, így hazánkban is.⁶ Mindeközben a nemzetvédelem jegyében különös hangsúlyt helyeztek az anyaság intézményének támogatásra, a gyermekvállalásra és az ifjúságpolitikára.⁷ 1945

¹ Lásd bővebben SCHWAB, Wertewandel im Familienrecht 257–280.

² HERGER, Die Regelung des Eheverbandes 189–202.

³ Lásd a Csemegi-kódexben (1878. évi V. tc.) a szemérem elleni bűntettek és vétségek (232–250. §§), a bigámia (251–253. §§) és a családi jogállás elleni bűncselekmények és vétségek (254–257. §§) tényállásait. A házasság és a család védelmének elvét hazánkban először a pártállami korszak alkotmánya deklarálta (1949. évi XX. tv. 15. §).

⁴ HERGER, Auf dem Weg zur Autokratie 69–95.

⁵ PAP, A házasság intézménye a népi demokratikus jogban; NIZSALOVSKY, A család jogi rendjének alapjai 48.

⁶ LEHOTAY, Szabadságmegvonó intézkedések a családjog területén 193–203.

⁷ A náci diktatúra családpolitikájához lásd WEIß, Familie im Dritten Reich 156–158; BUCH, Gedanken um das Familienrecht 145–148; BOEHMER, Die „guten Sitten” im Zeichen nazionalsozialistischer Familienpflicht 73–74.

után úgy kellett a származáson alapuló diszkriminációs rendelkezéseket felszámolni a családjogban, hogy közben az anya-, gyermek- és ifjúságvédelmet szolgáló pozitív jogintézményeket megőrizték.

Végül a hullámmozgás a 20. század második felében, különösen 1968 után megjelent abban is, hogy – a nemi jogegyenlőség biztosítása érdekében végrehajtott, a házassági köteléki és vagyoni jogot, valamint a gyermek-szülő jogviszonyt is érintő reformok mellett – újra liberalizációs szakasz következett Európa szerte a házassági bontójogban és a házasságvédelem helyett a családvédelemre helyeződött a hangsúly, az élettársi kapcsolatból származó gyermekek és szüleik közösségének családként történő emancipációjával. Az ezredforduló éveiben Európa nyugati felében jellemzővé vált, hogy az emberi méltóságra és a jogegyenlőség elvére hivatkozva az azonos neműek együttélését házassággént kívánják jogilag szabályozni, a házasság természetjogi fogalmának kiüresítésével. Ehhez a folyamathoz szervezen illeszkedik az a jogpolitikai elképzelés is, hogy a népességcsökkenés megállítása megoldható betelepítéssel, és nem feltétlenül szükséges csupán a házasság és a család intézményének védelmében gondolkodni. Míg a közép-európai térség országai a 20. század második felére jellemző kihívások tekintetében csatlakoztak a nyugati trendhez, az utóbbi két kérdésben, melyek napjainkban is aktuálisak, konzervatív szemlélet került többségbe a család és a házasság intézményének valamint az európai (részben zsidó-keresztény gyökerű) jogi kultúrának a védelmére hivatkozva.

Ez ad okot arra, hogy – az 1941. évi XV. tc., az ún. harmadik zsidótörvény rendelkezéseit e tanulmányban nem érintve – megvizsgáljuk, milyen eszközökkel védte a jogalkotó a házasság és a család intézményét 1894 és 1952 között, a polgári modernizáció korának ún. második liberális reformhullámától a pártállami korszak családjogi törvénykönyvéig, ezeknek az eszközöknek mekkora volt a hatékonysága és a mi az a történelmi tanulság, ami annak ellenére is levonható, hogy a kihívások csak részben azonosak.

3. A házasság védelmét szolgáló anyagi és eljárásjogi eszközök (1894 – 1952)

Azóta, hogy IX. Gergely a házasságot *contractus favorabilisnek* minősítette,⁸ kétség esetén a házasság érvényességét az egyházi törvénykezésben mindaddig feltételezték, amíg annak ellenkezője be nem bizonyult. A *favor matrimonii* a kánoni eljárásjogban a kötelék védelmét szolgáló eszközök összességét jelentette.⁹ Bár némely egyházi szerző ezt az elvet a házasság szentség voltából illetve felbonthatatlan voltából vezette le, kétségtelen, hogy a jogrend egy közérdekből különösen fontos intézmény fennállását védte,¹⁰ főleg akkor, ha a házasságból „már gyermekek születtek, vagy ha a fölbontásból vagy érvénytelenné nyilvánításból botrány, gyűlölködés vagy egyéb nagy károk származnak”.¹¹ Ezért természetes továbbélése (korlátok között) a szekularizált jogban is, mint ahogy a protestáns felekezeti jogokban is kiindulási pontul szolgált.

A kormányzati jogpolitikai célzat lényegét tekintve vajmi keveset változott 1894 és 1952 között. Első polgári eljárásjogi kódexünk (1911. évi I. tv. = Pp.) kormányjavaslatának kiindulási

⁸ MÓRA, Házassági kereseti jog 130.

⁹⁹ MÓRA, Házassági kereseti jog 133.

¹⁰ MÓRA, Házassági kereseti jog 129–131.

¹¹ SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 240.

elve volt, hogy „(...) Rendeztett társadalom csak a törvényes családok alapításában ismerheti fel érdekét”.¹² A 19. századvégi magyar társadalom közösségi értékszemléletét hűen jelzi a javaslat követő mondata is: „A vadházasságok az erkölcsöket megmértelyezik és szaporítják azoknak a számát, kiknek születésük törvénytelenége miatt az egész életen át erkölcsi nehézségekkel kell küzdeni.”¹³ A családvédelmi elv korlátozott volta felől azonban nem volt kétsége a jogalkotónak: „Az állam lehetőségei, melyekkel az e jogviszonyból (értsd: a házasságból) származó jogok védelmét és köteleességek teljesítését biztosítani tudja, igen korlátozottak, hiszen külső kényszer alkalmazása a házasság erkölcsi természetébe ütközik”.¹⁴ Az 1895. október 1-jétől érvényesülő szabályok és a Pp-ben rögzítést nyert házassági köteléki perekben követett eljárás közötti jelentős átfedést két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt a bírói joggyakorlat a kodifikálatlan eljárásjog korában is zökkenőmentes ítélkezési rendet biztosított, azaz kipróbált és a magyar viszonyokhoz igazodó rendről volt szó, amely indokoltan képezhetette az eljárásjogi kódex alapját. Másrészt a családvédelem és az állami kényszer tilalmának célzata a Pp. megalkotóinak szeme előtt is ott volt. Szívák Imre szavaival élve „Két fontos elv áll itt egymással szemben: a felek autonómiájának és az állami szempontnak az elve, mely szerint ügyelni kell a házasság lehető fenntartására”.¹⁵ Az alábbi ábrán azok a házasság védelmét szolgáló eszközök láthatók, amelyeket a Ht. hatályba lépését követően (1895. október 1.) törvényi rendelkezés vagy bírói gyakorlat alapján alkalmaztak, illetve – amennyiben eljárásjogi eszközről volt szó – a Pp-ben is helyet kaptak.

1.	életközösség helyreállítására kötelező végzés	Ht. 77. § a,	Pp. 648. §
2.	hirdetmény kibocsátása	Ht. 77. § b,	Pp. 649. §
3.	ügygondnok	bírói gyakorlat	Pp. 649. §
4.	házasságvédő	bírói gyakorlat	-
5.	különélés elrendelése	Ht. 72. §, 98-99. §§, 105. §	Pp. 665. §
6.	ügyvédkényszer	bírói gyakorlat	Pp. 643. §
7.	<i>ex officio</i> csak <i>in favorem matrimonii</i>	bírói gyakorlat	Pp. 669-670. §§
8.	a bíró nyomozási kötelezettsége	bírói gyakorlat	Pp. 656. §
9.	hivatalból való felülvizsgálat	bírói gyakorlat	-
10.	nincs perújítás	bírói gyakorlat	Pp. 682. §
11.	békkeltetés	bírói gyakorlat	Pp. 645-647. §§, 654. §, 668. §
12.	vétkesség	Ht. 76-80. §§	Lj. ¹⁶

1. ábra: A házassági kötelék védelmét szolgáló főbb eszközök a polgári modernizáció korában Magyarországon

Szándékos és jogos ok nélküli elhagyás okára való (a házassági köteléket fenntartó, de a feleket ágytól és asztaltól elválasztó, ún. *separatio a thoro et mensa*) vagy bontó (a házassági köteléket felbontó) keresetet csak két peren kívüli eljárás eredményétől függően lehetett alapítani a Ht. 77.§ szerint.¹⁷ A rövid törvényi szabályozást a bírói gyakorlat pár év alatt pontos mederbe terelte. Az életközösséget megbontó félnek a házassági életközösség visszaállítására történő kötelezését (Ht. 77. § a,) annál a bíróságnál kellett kérni, amelyik a perre nézve illetékes volt. A kérelemben elő kellett adni és valószínűvé kellett tenni az elhagyásra és az elhagyás tartamára vonatkozó adatokat. Amennyiben a bíróság ezeket elégségesnek találta, előzetes tárgyalás tartása, azaz az ellenfél

¹² Az indokolás szövegét lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91100001.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei/%3Fpagenum/%3D46>.

¹³ A Ht. tervezeteinek szövegét a házasság megszűnéséről közli GROSSCHMID, A Házassági törvény 643–787.

¹⁴ A kormányjavaslat általános indokolásának szövegét közli GROSSCHMID, A Házassági törvény 646.

¹⁵ FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 89–90.

¹⁶ A vétkességi elv és a vétkesség jogkövetkezményei csak közvetett módon jelentek meg a Pp-ben, hiszen nem eljárásjogi intézményről van szó.

¹⁷ Lásd bővebben HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 180–182.

meghallgatása nélkül, határidőtűzéssel bocsátotta ki a kérelem szerinti végzést. A házassági köteléket a bírói joggyakorlat – törvényi rendelkezés hiányában, de a Ht. szellemét követve – úgy próbálta meg védelmezni, hogy az elhagyott házaselet kényszerhelyzetbe hozta: csakis az életközösség helyreállítását volt joga kérni, tekintet nélkül az adott házassági kapcsolat sajátos körülményeire, valós szándékára illetve a tényleges helyzetre. Ezt követően, ha a kötelezett fél a végzésnek igazolatlanul nem tett eleget, a felhívó bontó keresetet nyújthatott be. Az 1897-ben meghozott értelmező jellegű elv szerint az elhagyó fél nem volt kötelezhető az életközösség helyreállítására, ha a kérvény beadásakor kétségtelen volt az a körülmény, hogy a felhívó házasság a házasságot folytatni nem akarja, és a kérvénnyel kizárólag az a célja, hogy a házasság felbontására önálló jogcímet szerezzen.¹⁸

Szándékos és jogos ok nélküli elhagyás okára alapított váló vagy bontó kereset esetén hirdetmény kibocsátására (Ht. 77. § b,) akkor került sor, ha az életközösséget megbontó házasság legalább egy éve ismeretlen helyen tartózkodott. A hirdetményt az 1868. évi LIV. tc. 269. §-ban előírt módon tették közzé – inkább kevesebb, mint több sikerrel. E tanulmány szerzőjének tapasztalata szerint a Pécsi Királyi Törvényszék előtt 1895 és 1918 között indított bontóperek között nem volt olyan ügy, amelyben a hirdetmény kibocsátása eredményre vezetett volna és az ismeretlen helyen tartózkodó fél az életközösséget helyreállította volna. Mindez azonban előre vélelmezhető volt: a végzéssel való kötelezés azt a házassági konfliktust, ami miatt az életközösség megbomlott, nem oldotta fel. Fontos hangsúlyozni, hogy a szándékos és jogos ok nélküli elhagyásnak nevezett bontó ok, amely a korábbi protestáns jogban hűtlen elhagyásként volt ismert, e két peren kívüli eljárással 1894-ben újdonságot jelentett. Hűtlen elhagyásra alapított perben a Királyhágón inneni protestánsok esetében eljáró állami bíróságok mindeddig csak azt kívánták meg, hogy felperes helyhatósági bizonyítvánnyal igazolja, hogy az elhagyó fél ismeretlen tartózkodású. Ha ő az idézés dacára nem jelent meg a bíróság előtt, a házasságot felbontották.¹⁹ A Ht. azzal, hogy a két peren kívüli eljárást bevezette, a bontást jóval szigorúbb feltételhez kötötte, a Pp. pedig ezen a renden nem változtatott. Megőrizte az életközösség helyreállítására kötelező végzést illetve hirdetményt, és a per megindítását csak ezek sikertelen lefolytatásának függvényében tette csak lehetővé.²⁰

A fenti ábrán harmadikként említett ügygondnok az alperesnek külön utasítás nélkül nem meghatalmazottja volt, hanem csupán alaki jellegű funkciót töltött be a perben, ennek megfelelő „hatékonysággal” fellépve a kötelék védelme szempontjából. A joggyakorlat szerint az ügygondnokot a helyi ügyvédek közül az eljáró törvényszék rendelte ki, ha a helyhatósági bizonyítvány igazolta alperes tartózkodási helyének ismeretlen voltát, függetlenül attól, hogy a keresetet felperes mely bontó okra alapította. Az ügygondnok a kereset másodpéldányát kapta meg, míg magát az alperest hivatalos lapban háromszor közzé tett hirdetmény útján idézték meg az általános szabályoknak (1868. évi LVI. tc. 268. §) megfelelően. Kivételt a Ht. 77. § b, pontjára

¹⁸ C. 1522/1897, idézi MÁRKUS, Felsőbíróságaink elvi határozatai IX. köt. 137.

¹⁹ C. 6649/1883, 6869/1883, idézi SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 25–26.

²⁰ Pp. 651. § Ha a felperes a bontó – vagy válókeresetet hűtlen elhagyásra alapítja (figyeljük meg: szándékos és jogos ok nélküli elhagyás helyett a Ht. előtti terminológia tért vissza az eljárási kódexben) a 648., illetőleg a 649. §-ban megszabott eljárás lefolytatását már a keresetlevélben igazolni kell. Lásd hozzá a 649. § miniszteri indoklását valamint FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 110.

alapított kereset képezett, amikor a peren kívüli eljárásban kirendelt ügygondnokot is megidézték a tárgyalásra amellet, hogy ezt az alperes irányába is megtette a bíróság hirdetmény útján, egy alkalommal. Az ügygondnokra vonatkozó szabályokat teljes egészében a joggyakorlat alakította ki, a Pp. 649. szakasza részletezte ezt.

A házasságvédő intézménye annak ellenére, hogy sem maga a Ht., sem a vonatkozó végrehajtási rendeletek nem beszéltek róla, fontos szerepet töltött be a házassági ügyekben. A *defensor vinculi/matrimonii* a kánonjogban²¹ XIV. Benedek 1741. szeptember 3-i konstitúciója nyomán jelent meg.²² Feladata az volt, hogy alperes hiányában, példának okáért „*ha bolléte nem tudatik*”, az alperest képviselje, illetve ha mindkét fél a házasság megsemmisítését kívánta, a köteléket ő védje. Megidézése nélkül az eljárás érvénytelen volt.²³ Míg izraelita vallású felek bontópereiben a Curia 7041/1882. számú határozata szerint a házasságvédő kirendelése „*felesleges*”,²⁴ a „*közérdeket*” képviselő tisztviselő a protestáns bontóperekben illetve érvénytelenítési perekben az 1796. évi december 3-i, az 1803. évi december 20-i és az 1822. augusztus 6-i királyi rendeleteknek megfelelően tág jogkörrel bírt. A házasságvédőt a „*szakértő férfiak*”, magánügyvédek közül rendelték ki.²⁵ Köteles volt „*az okok gyanánt előadott minden körülményeket szorosán kinyomozni; azt, hogy a kérelem a törvényben mennyiben gyökerezik s teljes bizonyítékokkal mennyiben támogatatik, vagy azt, mely ellenvetések avagy akadályok gátolják, gondosan megvizsgálni, és ezíránt a bíróságnál alaposan és lelkiismeretesen nyilatkozni. (...) Minthogy pedig a házasság védelme hivatalból és magánérdekből történik, a bíró, ha a védő eljárásában hiányt fedezne föl, ugyanazt hivatalból köteles helyrehozni*”.²⁶ Tehát nyomozási kötelezettség terhelte, sőt bontó illetve érvénytelenítő ítélet esetén fellebbezésre is köteles volt minden esetben.²⁷ 1894 után a kereset harmadik példányának kézbesítése mellett²⁸ házasságvédőt kellett kirendelni a helybeli ügyvédek közül a házastárs által indított megtámadási perekben (Ht. 51-55. §§, 56. § a), a törvényes képviselő vagy szülő által indított megtámadási perekben (Ht. 52. §, 59. §), a bontó perekben (Ht. 76-80. §§) valamint a váló perekben (Ht. 105. §). A kirendelés mellőzése az egyéb házassági ügyekben annak céltalan voltán, vagy pedig azon alapult, hogy a bíróság már jogerős ítélettel állt szemben. A házasságvédő felügyelt a házasságból származó kiskorú gyermek érdekeire, valamint az anyagi és az eljárási jog szabályainak megtartására. A házasságvédő köteles volt arra, hogy a kötelék fenntartása mellett előterjesztést tegyen, ha pedig meg volt győződve annak tarthatatlanságáról, erről egy indokokkal ellátott nyilatkozatot tegyen.²⁹ Az ítéletekbe kutatási eredményeim szerint minderről rendszerint annyit jegyeztek fel, hogy „*a házasságvédő a házasság felbontását ellenezte*”. Mivel fellépésének gyakorlati haszna a vizsgált levéltári anyag alapján kétségbe vonható,³⁰ meglepő, hogy

²¹ KAZALY, A katolikus egyházjogtan kézikönyve 620.

²² A Codex Juris Canonici (1917) a házasságvédő intézményét megőrizte, és részleteiben is szabályozta. Lásd HUSZÁR, A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici 293–294.

²³ SCHERMANN, A házasságjog kézikönyve 242.

²⁴ Idézi KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 62. A határozat az izraelita házassági perek természetével magyarázható. Ahogy azt Kassay másutt kifejti, esetükben a válóper célja nem a kötelék mindenáron való fenntartása, hanem hogy „*a könnyelműségből történő elválásoknak elejét vegye és így az erkölcsnek nemesítő hatását érvényesítse*”. KASSAY, A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok 59.

²⁵ Allerhöchste Entschliebung vom 21. Dezember 1850. Idézi BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 61.

²⁶ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 69–70.

²⁷ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 70.

²⁸ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 41.

²⁹ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 24.

³⁰ Lásd bővebben HERGER, A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig 185–186.

a Pp. előkészítése során a házassági ügyekben történő eljárás elveinek rögzítésekor vita bontakozott ki a házasságvédő intézménye kapcsán. *Issekutz Győző* fenntartását szorgalmazta, *Bizony Ákos* – elismerve, hogy hatékonysága mindeddig csekély volt – ezzel egyetértett, *Mandel Pál* ellenben úgy foglalt állást, hogy „a házasságvédő intézménye teljesen tarthatatlan. Semmit sem ér, soha a házasságvédő házasságot meg nem mentett”.³¹ A Pp. éppen ezért a házasságvédő esetében elzárkózott a korábbi jogrend követésétől.

Elkülönítve a kánonjogi eredetű, de a protestáns felekezeti jogokban is alkalmazott *separatio a thoro et mensa* anyagi jogi intézményétől, amely az életközösség megszüntetését (a házasetel beszüntetését és a közös vagyoni viszonyok felszámolását) rendezte jogilag a kötelék fenntartása mellett, az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelésére protestánsok bontópereiben a végelválás előtt, kibékülés céljából került sor, a „*körülményekhez képest*” akár ismételt esetben is.³² Ht. ezt az eljárásjogi intézményt – az ismétlés lehetősége nélkül – fenntartotta, három különböző esetre nézve. Keresetben, viszontkeresetben, külön kérvényben vagy szóbeli előterjesztés útján a per során bármikor kérhették a felek a per tartamára nézve. A cél ilyenkor, különösen semmisségi perek³³ esetében, nyilvánvalóan az volt, hogy a peres felek közötti együttélés mielőbb szűnjön meg. A kötelék védelme szempontjából azonban az alábbi két esetben volt szerepe. Abszolút bontó okokra alapított perben a bíró ezt a kibékülés megkísérlése céljából, hivatalból rendelte el (a 99. §. megfogalmazása szerint „*rendszerint*”), illetve csak akkor mellőzhette, ha a kibékülésre nem látott reményt, míg relatív bontó okok esetében – ugyancsak hivatalból – mindenkor köteles volt elrendelni a különélést, melynek időtartama, ha a felek nem kérték hosszabbat, 6 hónap és egy év között mozoghatott. Ha a házastársak a házassági életközösséget helyreállították a különélés tartama alatt, vagy ha a felperes illetve viszontkereset esetében az alperes a különélésre kiszabott idő letelte után 3 hónap alatt a házasság felbontását nem kérte, a perben érvényesített ok lapján többé nem tehetette azt. A pert a felperes mulasztása esetén meg kellett szüntetni, ha viszont viszontkereset is volt és csak az egyik fél mulasztotta el a 3 hónapos határidőt, csak a másik fél keresete illetve viszontkeresete volt eldönthető érdemleges határozattal. Ha az elsőbíróság ezen eljárási szabályok ellenére felbontotta a házasságot, a felsőfokú bíróságok az elsőfokú ítéletet alaki hiba miatt megsemmisítették és a peres felet illetve feleket keresetükkel elutasították. Az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelésének gyakorlati hasznát nehéz megítélni, különösen olyan házasságok esetében, ahol a felek már huzamosabb idő óta külön éltek vagy új kapcsolatot is létesítettek. Mindenképp pozitív azonban, hogy a kényszerű várakozási idő a bontási szándék komolyságának átgondolását eredményezhette. A Pp. az ágytól és asztaltól való különélés elrendelését részleteiben is szabályozta, a korábbi joggyakorlattól több helyütt eltérve. Az eddig alkalmazott ítélet helyett, amelyet fellebbezéssel – tapasztalatom szerint – gyakorta megtámadott az ellenérdekű fél, most végzésben született meg a döntés. A végzés ellen felfolyamodásra pedig csak akkor volt lehetőséget, ha a különélés egyáltalán nem volt elrendelhető vagy időtartama a törvényes

³¹ Az I. bizottság ülésén elhangzott véleményeket idézi FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 87–89.

³² BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 61.

³³ Sajátos esetet képezett a semmisségi perek köre, melyekben a Ht. 72. § szerint hivatalból vagy a királyi ügyész kérelmére is sor kerülhetett a különélés elrendelésére abból a célból, hogy a „*megzavart erkölcsi rend mielőbbi helyreállítása, a semmis házasságban élés által okozott közbotrány megszüntetése*” megtörténjék. Lásd SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 55.

mértéket túllépte. A cél ebben az esetben a bíróságok tehermentesítése volt. Újdonságot jelentett az is, hogy a tárgyalás a különélésre szabott idő letelte előtt is megtartható volt, ha a körülmények megváltoztak, különösen akkor, ha valamely fél olyan bontó okot hozott fel, amely alapján különélés elrendelése nélkül is felbontható volt a házasság (Pp. 665. § 3. bek.).

A Ht. előtti joggyakorlatban az ügyvédkényszerszerű házassági ügyekben arra hivatkozva állapították meg, hogy a házassági per a rendes perek közé tartozik.³⁴ 1894 után a keresetet továbbra is kizárólag ügyvédi ellenjegyzés mellett, rendszerint három példányban kellett benyújtani, de a tárgyaláson az ügyvédi képviselő nem volt kötelező, és a fél személyesen is védekezhetett.³⁵ Tagadhatatlan, hogy mind a kötelék kérdésében, mind a köteléki perben érvényesített esetleges vagyoni jogi igények kapcsán szükség volt a gyakorlott szakemberek közreműködésére. Ezen vélemény győzedelmeskedett a Pp. előkészítése során is. Az I. bizottság indokoltan találta a kötelező ügyvédi képviselőt, a felek érdekében azért, mert „a törvényszéki eljárásban megkívánt előadásokat és nyilatkozatokat nem képesek kellőképpen megtenni”, a bíróság érdekében pedig azért, mert „a bonyolult tényállású és személyes érdekekkel áthatott házassági perek tárgyalását a bíróság csak nagy időpazarlással tudná a felízgatott felekkel lefolytatni”.³⁶ Az általános meghatalmazást a jogalkotó azonban nem tartotta elégségesnek: a házasfelek vagy törvényes képviselőik ügyvédének a házassági per vitelére szóló különös meghatalmazást kell felmutatni, sőt ezen túlmenően különös meghatalmazás szükséges a kereset vagy viszontkereset támasztásához is. A miniszteri indoklás szerint mindkét megszorítás abból következik, hogy a házasság körüli jogok a „legszemélyesebb természetű” bírnak.³⁷

Az officialitás elvének csak *in favorem matrimonii* érvényesülése, mely a tradicionális kánonjogi szemléletből fakadt, a Ht. hatályba lépte utáni joggyakorlatban és a Pp. rendszerében is megmaradt – bizonyos megszorítással. Ez utóbbi miniszteri indokolása úgy fogalmazott, hogy „a legfontosabb eltérés, amelynek a házassági eljárásban az általános polgári peres eljárással szemben érvényesülnie kell, a rendelkezési és a tárgyalási elvnek megszorítása és ezzel kapcsolatosan az officialitás elvének erősebb érvényesülése”.³⁸ Más nem is tehetett, hiszen a Ht. – a közérdekre tekintettel – ezen az alapon állt, így a jogalkotó e célhoz igazította az eljárási szabályokat is. Az officialitás elve semmisségi perekben a maga egészében megjelent (Pp. 669. § 1. bek.), hiszen itt a közérdek nem csak azt kívánja, hogy az érvényes házasságot ne semmisítsék meg, hanem azt is, hogy ne álljon fenn olyan házasság, amely semmis. Az officialitás elvének csak *in favorem matrimonii* érvényesülése a megtámadó, bontó és való perekben élt: mivel a közérdek a házasság fenntartását kívánja, a bíróság hivatalból nem vehet figyelembe olyan tényeket vagy bizonyítékokat és nem alkalmazhat olyan következményeket, amelyek a közérdek ellen szólnak (Pp. 670. §).

A bíró nyomozási kötelezettsége a felekezeti jogokban ugyancsak a *favor matrimonii* elvből fakadt. Az eljárás fontos szabálya volt, hogy a Királyhágón inneni protestánsok és izraeliták ügyeiben eljáró világi bíró „bölcs belátása szerint” eltérhetett az általános perjogtól, ha a házassági ügy természete ezt kívánta. Más szabályokhoz ugyan, „mellyek az elváltatási kérelem jogszzerű minőségének

³⁴ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 34.

³⁵ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 45.

³⁶ Az I. bizottság állásfoglalását közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 98.

³⁷ FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 99.

³⁸ Közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 131.

egyszerű, cseles és alapos megvizsgálására nézve lényegeseke”, nem volt kötve,³⁹ de nyomozási kötelezettség terhelte, hogy ilyen módon a „*döntő ténykörülmények teljesen világosítsa fel*”.⁴⁰ Az eljárásjogi szabályokat – kodifikált jog hiányában – összegyűjtő ún. Házassági szabályzat (Hsz.) 22. szakasza 1882-ben ezt a gyakorlatot összegezte,⁴¹ kiemelve a különösen kinyomozandó kérdéseket. Ilyen volt, hogy mely okok vezettek a házaspár közötti meg hasonlításra, a felek az életközösséget mikor szakították ténylegesen meg, ez milyen körülmények között következett be, és végül a különélés alatt közeledtek-e egymáshoz a felek, illetve ha igen, a kibékülés miért nem valósult meg. 1894-ben csupán annyi változás történt, hogy a Ht. nyomozási kötelezettség tárgykörét kibővítette: a bírónak ki kellett nyomozni, hogy a felperes házastársának vétke magatartásába beleegyezett-e, részes volt-e abban, vagy megbocsátotta-e azt (Ht. 81-83. §§). Mindezt akkor is köteles volt megtenni, ha az egyik fél nem jelent meg a tárgyaláson, hiszen célja az anyagi igazság kiderítése volt.⁴² A Pp. 656. § szerint az előkészítő eljárás során a bíró hivatalból köteles a tényállást kideríteni és a bizonyítékokat beszerezni semmisségi perekben, de csak *in favorem matrimonii* egyéb köteléki perben.

A hivatalból történő felülvizsgálatról illetve annak hatásáról az egységes ítélezési gyakorlat kialakítása szempontjából az előző részben már szó esett. Ehelyütt csak annyit kell megjegyezni, hogy a Pp. természetesen nem hozta vissza az előkészítésével egy időben megszüntetett felülvizsgálatot. Az I. bizottság tanácskozásán *Plósz Sándor* úgy foglalt állást, hogy ez az eljárás a királyi felsőbíróságokat „*óriási és igen nagy részben felesleges munkával*” terheli meg, ő pedig „*nagy súlyt helyez arra*”, hogy ez a jövőben ne legyen így.⁴³

A Hsz. 44. szakasza értelmében a házasság jogerős felbontása esetén perújításra a kötelék kapcsán nem, hanem csupán a gyermektartási és a vagyoni jogi kérdésekben kerülhetett sor a 32 évnyi elévülési időn belül. Nem volt lehetőség erre akkor sem, ha a házasság bírói megsemmisítése vagy érvénytelenítése után mindkettő vagy egyik fél új házasságot kötött. Ezen korlátokat túlhaladva a Ht. hatályba lépte utáni bírói gyakorlatban 1899-re rögzült az elv, hogy házassági perben egyáltalán nincs helye perújításnak, hanem az elutasított fél önálló keresettel élhetett. A Pp. a korábbi gyakorlatra⁴⁴ illetve a Ht-re⁴⁵ hivatkozva zárkózott el attól, hogy a felek váló, bontó vagy érvénytelenítés iránti perben a kötelék kérdésében perújítással éljenek, ha a keresetnek a bíróság helyt adott (Pp. 682. §). Ha azonban a keresetet elutasították, azaz a felek közötti jogviszony nem változott meg, a perújításnak nem volt akadálya, sőt, semmisségi perekben a közérdek is ezt kívánta. Minden más, nem a kötelékre vonatkozó kérdésben az általános szabályok érvényesültek (V. cím). A Pp. tehát itt is finomított, precízebb rendet biztosított, de az előd által kijelölt úton maradt.

A békéltetés intézménye a kánonjogból az állami bíróságok házassági ügyekben követendő eljárását szabályozó rendeletek közvetítésével került át. A magyarországi protestánsok esetében ilyen volt *II. József* 1876. március 6-án kiadott rendelete, a magyarországi izraeliták köteléki pereit tekintve pedig az 1863. november 2-án kelt 15.940. sz. udvari kancelláriai rendelet. Ahogy azt *Sztehló*

³⁹ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 52–53.

⁴⁰ BEÖTHY, Az evangel. házasságügyi új törvények 65.

⁴¹ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 47.

⁴² SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 46.

⁴³ Közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 88.

⁴⁴ A miniszteri indokolást közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 150.

⁴⁵ A miniszteri indokolást közli FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 150–151.

Kornél a házassági ügyekben történő eljárást összegző művében megfogalmazta, „*az eddig szokásos lelkeszi békéltetés vallásos jelleggel bírván és ilyen cselekményekre a H. J. T. alapján senki kényszeríthető nem lévén, a polgári bíróság a kereset elfogadását a lelkeszi békéltetéstől függővé nem teheti*”.⁴⁶ A lelkeszi békéltetés ilyen módon polgári joghatályát a gyakorlatban elvesztette, a felek magánügye lett, hogy igénybe vették-e ezt a lehetőséget. Ezért a házastársak vallását igazoló okiratot és a lelkeszi békéltetésről szóló bizonyítványt ezután a keresetlevélhez csatolni nem kellett.⁴⁷ A bírói joggyakorlat – az előzményekkel megegyező módon – ezután sem kívánta meg a békéltetést semmisségi perekben, mivel azt teljesen értelmetlennek találta, megtámadási, váló és bontó perekben azonban igen, sőt a 77.§ b, pontjára alapított kereset esetén is, azaz ha az alperes fél ismeretlen tartózkodású.⁴⁸ A Pp. a békéltetés intézményét tekintve túlnyomó részben azon az úton haladt, amit a 19. századi előzmények kijelöltek a számára. A békéltetés célja a házassági kötelék fenntartását illetve a bontások lehetőség szerinti legszűkebb körre való szűkítését célozta úgy a Ht. értelmében,⁴⁹ mint a Pp. miniszteri indokolása szerint.⁵⁰ Míg azonban 1911 előtt a bíróság előtti békéltetésre akkor került sor, ha a kereset alkalmas volt az idézés kibocsátására (azaz a kereset beadását követő békéltetésről volt szó), a kódex a békéltetés kettő plusz egy változatát ismerte; az első kettőben kifejezetten a bontó- és válóperek esetében, az utóbbiban pedig a békéltetés lehetőségét a megtámadási perekre is kiterjesztve. Előzetes békéltetést (Pp. 645-647. §§) a peres fél kérhetett, a bontó- és válókereset benyújtása előtt, a perre illetékes törvényszéknél. Kivételt képezett, ha a keresetet elmebeteg házastárs nevében annak törvényes képviselője indította, a perbeli ellenfél volt elmebeteg vagy tartózkodási helye ismeretlen volt (645. § 2. bek.). A Pp. a békéltetés második formájaként a keresetlevél beadását követő előzetes békéltetést intézményesítette két esetre nézve: ha az előző formával a felek nem éltek, vagy a sikertelen kísérlet óta több mint 30 nap eltelt már (Pp. 654. § 1. bek.). A békéltetés harmadik formája a bontó- vagy válóper illetve (az előző két formától eltérően) megtámadási per során, annak bármely szakaszában megkísérelt békéltetés (Pp. 668. §) volt, amelyet kiküldött vagy megkeresett bíró is végezhetett. A békéltetésre ekkor ugyancsak hivatalból került sor, a bíró belátásától függően, nem pedig kötelező jelleggel.

A Ht. bontójoga alapvetően a vétkességi elven nyugodott, azaz a házasság felbontásának csak akkor volt helye, ha a bontást kérővel szemben álló házasságban a törvényben meghatározott okok valamelyikét megvalósító vétkes cselekménye bizonyítást nyert. Mindez a hazai jogrendszerben II. József Házassági rendelete által meghonosított, és a bírósági praxisban tovább tárgított oknak, az ún. legyőzhetetlen gyűlöletnek a mellőzését jelentette. A legyőzhetetlen gyűlölet bontó okként elvetését a jogalkotó azzal indokolta, hogy az lehetőséget teremtett a bíró által ellenőrizhetetlen belső érzelmekre való hivatkozásra, és így a felek közös akaratából, sőt egyoldalú szándékból történő bontásra is. Nem hivatkozhattak a felek kölcsönös megegyezésre sem váló szándékkal, mert – az általános indoklás szerint – a jogalkotó a házasságot lényegében és rendeltetésében olyan egész életre kötött frigynek tekintette, melynek erkölcsi természetét mélyen sértené és a vagyoni jogi szerződésekkel tenné egyenértékűvé, ha a felek pusztán megegyezése miatt

⁴⁶ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 24.

⁴⁷ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 29.

⁴⁸ SZTEHLÓ, Eljárás a házassági perekben 42.

⁴⁹ Lásd LADÁNYI, Bíraskodás házassági perekben 401.

⁵⁰ A törvényjavaslat miniszteri indokolását idézi FABINYI, A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata 104.

megszüntethető volna. A vétkeességi rendszer következtében nem kerültek be a bontó okok közé a véletlen események és sorscsapások, valamint az akaratképeség hiánya esetén vagy annak fennállása alatt elkövetett olyan cselekmények és magatartások, melyek egyébként bontó okul szolgáltak volna. A Ht. szerint a bíróságnak ítéletében vétkeessé kellett nyilvánítania azt a házasságot, akinek a hibájából a házasságot felbontották. Ha viszontkereset folytán mindkét házasság fél hibájából történt a házasság felbontása, a bíróság mind a két felet vétkeessé nyilvánította. Az alperesnek viszontkereset nélkül is lehetősége volt arra, hogy kérelmezze a felperes vétkeessé nyilvánítását is a bontás esetére, ha ellene bontó okot igazolt, vagy a kérelmét olyan bontó okra alapította, melyre nézve a kereseti joga már megszűnt, de a felbontás alapját képező ok keletkezésekor még fennállt. A vétkeessé felet a jogalkotó többféle szankcióval sújtotta. Ha házasságtörés okából lett vétkeessé nyilvánítva, a felbontó ítéletben a bíróság eltiltotta a házasságkötéstől azzal, akivel a házasságtörést elkövette (Ht. 85. §). A vétkeessé nő nem viselhette a férje nevét (Ht. 94. §), és a volt férj nem volt köteles a tartását biztosítani (Ht. 90. §). A nem vétkeessé házasságot a felbontástól számított egy évig visszakövetelési jog illette meg azokra az ajándékokra nézve, melyeket a házasság fennállása alatt, vagy azt megelőzően a megkötendő házasság okából adott, ajándékozási ígéretei pedig hatályukat veszítették (Ht. 89. §). A vétkeessé nyilvánítás intézménye jelentős visszatartó erő lehetett a bontási hajlandóságra nézve a gyermekéhez ragaszkodó szülő esetében. Ha a szülők máshogy nem egyeztek meg, a gyermekek 7 éves korukig az anyjuknál maradtak, 7 év felett a nem vétkeessé szülőnél. Ha mind a két szülő vétkeessé lett nyilvánítva, a fiúk atyjuk, a lányok anyjuk gondviselésére lettek bízva, de a bíróság a szülők vétkeességének és egyéb személyes körülményeinek figyelembevételével a szülők egyességétől és ezektől a szabályoktól eltérve harmadik személy gondviselésére is bízhatta a gyermeket (Ht. 95. §). A vétkeesség jogkövetkezményeit nem csak a negatív társadalmi megítélés kifejezőinek lehetett tekinteni minden olyan magatartással szemben, mely a családi egység megbontását okozta, hanem a Ht. hatályba lépését megelőző felekezeti házasságjog maradványának is. A vétkeességi elv a magyar házassági bontójogban a Csjt. hatályba lépéséig uralkodott annak ellenére is, hogy a 6800/1945. számú M.E. rendelet – a Ht. rendszerét érintetlenül hagyva – lehetőséget adott a házastársak megegyezésén alapuló bontásra, továbbá öt év különélés esetén a házasságok kötelek ellen irányuló vétkeessé magatartásait nem vizsgálva objektív bontó okot is teremtett.

4. Következtetések

Reiner János, a magyar magánjog-tudomány neves művelője a Jogtudományi Közlöny hasábjain 1895-ben arról értekezett, „mennyire szükségünk van arra, hogy jogászai tudásunk részére megszerezzük a jogtörténelmi alapot”. Úgy vélte, „az európai népek jogtörténelmének minden részébe és mind mélyebbé kell behatolnunk, hogy megismerjük (...) egy adott intézmény igazi tartalmát és lényegét”.⁵¹ Ez az állítás a házasság és (közvetve a család) védelmét szolgáló anyagi és eljárásjogi intézmények tekintetében is igaz. Bármennyire is nemes volt a jogalkotói szándék, ezek az eszközök nem bizonyultak hatékonynak, ami több szempontból is üzenetértékkel bír a későbbi korok jogalkotói számára.

⁵¹ REINER, Szemle a jogtörténelmi és egyházjogi irodalom köréből 33–35.

A szándékos és jogos ok nélküli elhagyás bontó okának érvényesítéséhez szükséges két peren kívüli eljárás (a házassági életközösség visszaállítására kötelező végzés, valamint a hirdetmény kibocsátása) esetében, ha a bíróság jogerős ítéletében a Ht. 77.§ a, vagy b, pontja alapján elutasította is a keresetet (mivel úgy ítélte meg, hogy az elhagyás illetve az életközösség helyreállításának megtagadása jogos okból történt), a házastársak közötti konfliktus ezzel nem oldódott meg. Csupán a házas felek közötti jogviszony, a kötelék maradt fenn anélkül, hogy annak szociológiai, és erkölcsi tartalma realizálódott volna. A rejtett kölcsönös beleegyezés és a konfliktusoldó hatás hiánya miatt a Ht. 77.§ a, és b, pontjában szabályozott peren kívüli eljárások csak formális szempontból biztosították a házasság védelmét. A Ht. megalkotói a vétkességi elv alkalmazásával a bontások szűk keretek közé szorítását kívánták elérni. Ennek ellenére az egyik házaspár a kapcsolat végleges megromlása esetén – különösen a törvény hatályba lépésének évében – gyakran vállalta a vétkessé nyilvánítás negatív jogkövetkezményeit. A felperest illetve mindkét felet vétkessé nyilvánító jogerős ítéletek jelentős száma arra utal, hogy a büntető szankciók nem igazán jelentettek visszatartó erőt a keresetet benyújtó fél számára. A köteléki perek anyagát olvasva a kutatóban az a meggyőződés alakult ki, hogy rejtett kölcsönös megegyezés esetén a bontás érdekében az egyik fél ugyancsak vállalta a vétkes szerepét. Bár a visszatartó erő korlátozott volta előre látható volt, hiszen a felbonthatatlanság elvétől való elfordulást is az élet valós szükségleteivel indokolták, a jogalkotó a vétkességi elvvel ki akarta fejezni a házassági kötelék és a család védelmének kívánalmát. A kötelező felsőbírósági felülvizsgálat intézményével a jogalkotó az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítását kívánta elősegíteni, de ugyanakkor indokolatlanul megterhelte az eljáró bíróságokat, különösen a királyi Curiát. Ezért az 1907. évi XVII. tc. megszüntette a hivatalból való felülvizsgálat intézményét, a királyi ügyész fellebbezése a törvény hatályba lépését követően csakis a hatáskört érinthette és a házasságvédő a másodbíróság határozata ellen fellebbezettel egyáltalán nem élhetett. A házasságvédő és az ügygondnok perbeli szereplése valamint az ágytól és asztaltól történő különélés elrendelése szintén csekély hatást tudott gyakorolni akkor, ha a házassági életközösség véglegesen megromlott, a békéltetés intézménye pedig a lényegét veszítette el a szekularizálással: míg 1894 előtt a lelkész előtti békéltetésnek lehetett tényleges hatása, ha a felek vallási elveiket fontosnak tartották, a bírói békéltetéstől ilyen visszatartó erőt várni naivitásnak bizonyult.

Mindennek az okát valószínűleg nem a túlzott elvárásokban vagy a szabályozás hibás voltában kell keresni. A jogalkotó kénytelen a közösségi értékítélet változását figyelembe venni; azt önmagában a jog eszközeivel túlnyomó részt nem lehet visszafordítani. A családjog sajátos vonása, hogy más jogágakhoz képest az állami beavatkozás mértéke az állampolgárok magánéletének tiszteletben tartása miatt korlátozottabb. A fenti vázlatos történeti áttekintés tanulsága kettős: egyrészt a házasság- és családvédelmi elv (amely az állam ez irányú kötelezettségét jeleníti meg) és az állami kényszer tilalmának elve együttesen érvényesül, másrészt a védelmi cél érdekében nem elégséges a (kényszerrel nem tartalmazó) jogi eszközök alkalmazása, hanem ésszerű más, nem jogi ösztönzőket is igénybe venni.

Felhasznált források és irodalom

1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról
1911. évi I. tc. a polgári perrendtartásról
1911. évi I. tv. indokolása a polgári perrendtartásról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91100001.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D46> (letöltve: 2018. 12. 12.)
BEÖTHY Zsigmond: Az evangel. házasságügyi új törvények gyakorlati magyarázata. Pest 1853
BOEHMER, Gustav: Die „guten Sitten“ im Zeichen nationalsozialistischer Familienpflicht. Zeitschrift der Akademi für Deutsches Recht 1941, 73–74.
BUCH, Walter: Gedanken um das Familienrecht. Deutsches Recht 1934, 145–148.
FABINYI Tihámér: A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata II. Budapest 1931
GROSSCHMID Béni: A Házassági törvény (1894. XXXI. t.-cz.). II. kötet. Budapest 1908
HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Budapest – Pécs 2006
HERGER Csabáné: Die Regelung des Eheverbandes im Entwurf des neuen ungarischen Zivilgesetzbuches. Wertanschauliche Betrachtungen. In: BÉLI Gábor – DUCHOŇOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna – KAJTÁR István – PERES Zsuzsanna (szerk.): Institutions of Legal History with Special Regard to Legal Culture and History. Bratislava – Pécs 2011, 189–202.
HERGER Csabáné: Auf dem Weg zur Autokratie? Kirchenpolitik in der Horthy-Ära in Ungarn. Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 2017/10. sz. 69–95.
HUSZÁR Elemér: A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint. Kalocsa 1927
KASSAY Adolf: A zsidó házasságokra vonatkozó jogelvek és szabályok a megfelelő rendeletekkel és határozatokkal. Budapest 1891
KAZALY Imre: A katolikus egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira II. Vác 1877
LADÁNYI Lajos: Bírászkodás házassági perekben. Gyakorlati kézikönyv. Budapest 1910
LEHOTAY Veronika: Szabadságmegvonó intézkedések a családjog területén a Horthy-korszak második felében. In: BARNA Gábor – KISS Endre (szerk.): A család egykor és ma. Budapest 2014, 193–203.
MÁRKUS Dezső (szerk.): Felsőbíróságaink elvi határozatai. A m. kir. Curia és a kir. táblák elvi jelentőségű döntéseinek rendszeres gyűjteménye. IX. kötet. Budapest 1898
MÓRA Mihály: Házassági kereseti jog a köteléki perben az egyházjog szerint. Budapest 1941
NIZSALOVSZKY Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest 1963
PAP Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Budapest 1969
REINER János: Szemle a jogtörténelmi és egyházjogi irodalom köréből. Jogtudományi Közlöny 1895/5. sz. 33–35.
SCHERMANN Egyed: A házasságjog kézikönyve. Pannonhalma 1926
SCHWAB, Dieter: Wertewandel im Familienrecht. In: Geschichtliches Recht und moderne Zeiten. Ausgewählte rechtshistorische Aufsätze. Heidelberg 1995, 257–280.
SZTEHLÓ Kornél: Eljárás a házassági perekben tekintettel az 1894. évi XXXI. törvénycikk életbeléptetésére az eljárást szabályozó törvények és a bírói gyakorlat alapján. Budapest 1895
WEIB, Hans: Familie im Dritten Reich. Deutsches Recht 1934, 156–158.